

УДК 7.071.1+37(477.43)

І.А.Гуцул

В.Гагенмейстер як яскрава особистість та його внесок у розвиток мистецько-освітянської справи Кам'янецьчини

У статті висвітлюється особистий внесок видатного художника-педагога Володимира Гагенмейстера в справу розвитку художньої освіти на Поділлі. На основі архівних джерел розкривається творча особистість митця та його місце в культурно-мистецькому житті регіону.

Ключові слова: мистецтво, художник, педагог, творча особистість, життєвий шлях, професійна діяльність.

У відродженні української культурної спадщини особлива увага надається творчості митців, які присвятили своє життя документальному відтворенню пам'яток старовини, ретельно зберігаючи для сучасного та майбутнього найкращі зразки минулих століть, а також створенню освітніх художніх осередків для ознайомлення з ними молодого покоління.

Різні аспекти піднятої проблеми знайшли відображення у дослідженнях В.Ю.Січинського¹, О.І.Полика², Р.Т.Шмагала³, В.В.Перепаді⁴, О.М.Завальнюка⁵, Л.В.Баженова⁶, В.О.Савчука⁷, В.С.Прокопчука⁸, О.Б.Комарницького⁹, Н.О.Урсу¹⁰ та ін. Але жоден з науковців не торкався питання розгляду професійного мейнстріму і життєвого шляху В.Гагенмейстера.

Мета статті – розглянути та обґрунтувати, що мистецька та художньо-педагогічна діяльність Володимира Гагенмейстера, яка присвячена збору, фіксації, популяризації та творчому зображенню культурно-мистецької спадщини Поділля, є унікальним явищем і важливим компонентом української художньої культури.

Володимир (Карл-Ріхард) Миколайович (Янович) Гагенмейстер народився 30 травня (12 червня) 1887 року в місті Виборзі – центрі губернії Великого Князівства Фінляндського (тепер районний центр Ленінградської області РФ) в родині військового урядовця. У 1893 році В.Гагенмейстер вступив до Псковської губернської (реальної) чоловічої гімназії. Перейшовши до Сергіївського реального училища, закінчив його 1904 року. Подальшу освіту він здобув у Художньо-промисловому училищі барона А.Штігліца (нині Вище художньо-промислове училище ім. В.Мухоміної) в Петербурзі з фаху “Історія ужиткового мистецтва, композиція”.

У 1913 році з наказу міністерства В.Гагенмейстера призначено штатним викладачем ліплення, малярства, геометричного й проєкційного креслення Художньо-промислової школи Н.Ф.Фандер-Фліта у Пскові. Він також викладав там історію всесвітнього декоративно-прикладного мистецтва і працював як хоронитель (кустош) художньо-промислового музею¹¹.

Художник захоплюється стилем модерн, кохається у його пластичних ритмах і формах, стилізованих в орнаментальних мотивах та декорі, поєднуючи

це захоплення з гострою зацікавленістю національною мистецькою спадщиною людства. У 1915 році Міністерство торгівлі й промисловості відрядило його на Поволжя, Кавказ та Україну для студіювання й збирання матеріалів і пам'яток народного мистецтва. Здійснюється мрія художника – доторкнутися до справжніх творів народного мистецтва у місцях їх створення, порозмовляти з сільськими майстрами, скопіювати зразки, що вразили.

Перебуваючи на Україні, він цікавиться художніми промислами Кам'янець-Подільської губернії, а у наступному році отримує призначення до Кам'янця-Подільського¹². 1 листопада 1916 року, ще до революції, його було призначено завідувати майстернею у Кам'янці-Подільському. Митець керував закладом аж до кінця його існування (1933), і з його іменем пов'язано піднесення цього культурного осередку¹³.

Тодішня Росія переживала апогей захоплення народним мистецтвом. Гагенмейстер розпочав свої студії з музеїв Москви, Петрограда, Києва й Полтави, а продовжив їх у селах Поділля й Полтавщини. Добираючи нового завідувача на місце В.Розвадовського, на кандидатурі Гагенмейстера зупинились, певно, з тієї причини, що він не був українцем. На щастя, начальство прорахувалося. А.Паравійчук слушно зауважив, що, вихований на мистецьких зразках прибалтійського краю й петербурзьких музеїв, Гагенмейстер, природно, не міг знати ні звичаїв, ні побуту, ані народного мистецтва Поділля. Але вишуканий смак митця привернув до України його душу; потужний потенціал народного мистецтва Поділля так його вразив, що Гагенмейстер присвятив йому решту свого життя. Не знаючи української мови, опанував її і з 1922 року вже нею викладав.

Теплі спогади про художника представників його професійного і дружнього оточення містять цікаві подробиці, що стосуються вигляду та манери поведінки. У нотатках Ю.Гаврилюка читаємо: “Володимир Миколайович Гагенмейстер – блондин, вищесередній, на зріст худорлявий астенік, високе чоло, майже стояча на голові злегка кучерява чуприна, ще більше підкреслювала його рухливість, ясно-сірі, ледь блакитнуваті очі глибоко пронизували душу, на масивнішій верхній губі підстрижені невеличкі вусики надавали ретельності, невеличка комічна борідка надавала вигляду оригінальності, рвчкості, бліде обличчя виказувало про великого трударя, гострий, з ледве помітним горбиком невеликий ніс і тонкі губи характеризували вимогливість і лагідну справедливість. В.Гагенмейстер – художник-соціолог. Він не шукав тихих заводей, а кидався у вир життя, чого навчав і своїх вихованців. Він збирав молодь від плуга, верстата, пастуха (яким був і я), щедро віддавав їй свої знання, навчав людяності і мистецтву. Талант художника-педагога дав змогу бачити під свитиною хлопця-сироту, під засмальцьованим одязом – робітника, а під засмаглими обличчями і натрудженими руками з мозолями бачити бідняка-селянина. Ці витончені душі – майбутні художники нашого народу”¹⁴.

Наприкінці 1920 року на підставі загального розпорядження влади утворився Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва

й природи “Камподкост”. Очоловав його історик Пилип Клименко, а співробітниками стали викладачі Інституту народної освіти (ІНО) Є.Сіцінський, Є.Сташевський та В.Гагенмейстер. У 1921–1922 роках “Камподкост” перетворився на головний осередок археологічних студій на Кам’яниччині, оскільки колишні науково-археологічні товариства як незареєстровані, згідно з тодішнім законодавством, саморозпустилися. У червні 1921 року “Камподкост” влаштував у Кам’янецькій ІНО археологічну виставку. Одну з лекцій – “Народне мистецтво на Поділлі” – прочитав тут і В.Гагенмейстер.

В.Гагенмейстер активно займався науковою діяльністю, до якої можна долучити, насамперед, його дослідницькі поїздки. Він пише в автобіографії: “Студіював українське народне мистецтво по збірках в російських музеях Москви і Петрограда й українських музеях Києва та Полтавщини, як в містах, так і по селах”. Також в його Curriculum Vitae з архіву знаходимо згадку про готову наукову роботу “Изразцовые декорации Ярославских храмов”, яка мала бути надрукована на той час Ярославським художнім товариством¹⁵.

12 грудня 1937 року В.Гагенмейстер був заарештований. Постановою трійки Київського обласного управління НКВС УРСР був звинувачений за статтями 54-6, 54-7, 54-8, 54-11 КК УРСР і засуджений до вищої міри покарання – розстрілу – за участь в українській націоналістичній організації і шпигунстві на користь буржуазної Польщі. Вирок виконано 20 січня 1938 року. Реабілітований 31 березня 1971 року військовим трибуналом Київського ВО¹⁶.

На конференції, що відбулась 25.VI–1.VII.1926 р. в Харкові, працювали секції образотворчого мистецтва, художньої кераміки, музична, театру та кіно, а також секція архітектури. Деякі доповіді містили цікаві дані щодо розвитку педагогічної думки, методики викладання та навчального процесу того часу. Так, з доповіді Я.Ряппо довідуємося, що система художньої освіти вперше була розроблена Управлінням профосвіти у 1921 р. й сформувалось у 1922 р., коли основними типами шкіл було визначено профшколу, технікум та інститут. Авторам нової художньої освіти, що відкинули систему царського шкільництва, доводилось боротися проти двох крайностей у її побудові: перша – це традиційна “шкільна драбина (профшкола-технікум-інститут), з поверненням технікуму до середньої художньої школи, яка готує до вузів. Друга крайність виявилась у намаганні ліквідувати технікуми шляхом об’єднання їх з профшколою або інститутом.

У центрі уваги секції образотворчих мистецтв стала доповідь Ю.Щербаківського “Народне мистецтво в художній школі”. У схваленій резолюції говорилось, що народне мистецтво, яке “виросло в процесі виробництва і зберегло в собі здорові мистецькі принципи, на яких будується нове індустріальне мистецтво”, слід вважати “засобом початкового виховання в мистецьких школах”. Його слід використовувати “для практичних вправ з індустріального мистецтва в художніх вузах і школах України”¹⁷.

Після доповіді І.Врони, було прийнято його пропозицію поділити всі предмети на три групи: основні (спеціальні), допоміжні, які обслуговують спе-

ціальність, та загального значення. Основними предметами інститутів було визначено: 1. Практичні й лабораторні роботи в майстернях та на виробництві. 2. Малюнок, креслення, живопис, ліплення, композиція з вивченням формальних елементів художньої майстерності (лінія, площа, об'єм, колір). 3. Технологія малюнків. 4. Технологія і техніка виробництва. Обслуговуючі предмети: вища математика, нарисна геометрія, фізика, хімія, механіка, оптика, теорія мистецтва та ін. Загальні предмети: українознавство, іноземна мова, охорона праці, гігієна. Підкреслювалась необхідність “заміни старого академічного способу навчання професійно-практичним, який повинен навчити студентів розуміти закономірності форми, матеріалу, простору”¹⁸.

Тому, в основу діяльності Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні покладено було прагнення розвивати гончарне виробництво в Подільській губернії шляхом підготовки спеціалістів-інструкторів і підмайстрів з художнього й утилітарного керамічного виробництва. Але поряд з цим у завдання навчання в майстерні входило розвиток в учнів графічної грамотності й художнього смаку, які необхідні й для інших видів кустарної промисловості.

Відповідно до поставленої мети, у програму 3-4-річного курсу Майстерні входили в основному художні предмети: малюнок, акварельний живопис, ліплення і креслення. Загальноосвітні предмети: закон Божий, російська мова, арифметика, фізика та хімія – у тому обсязі, який є необхідний для практичного вивчення керамічної технології. Учні в майстерні засвоювали художні й технічні прийоми, необхідні для кожного працівника художньо-керамічного виробництва, на практиці навчались виготовляти гончарні, майолікові та фаянсові вироби, а також усе, що стосується кахельного й черепичного виробництва.

Очевидно, що справа навчальної майстерні за 3 роки існування зміцніла. З осені 1913/14 навчального року проектується організація зразкової артілі-майстерні з учнів першого випуску, щоб створити на Поділлі вогнище зразкової керамічної промисловості¹⁹.

З появою В.М.Гагенмейстера, окрім відділу тонкої кераміки, в 1921р. було відкрито ще два відділи: ткацький (килимарство і художня вишивка) і поліграфічний (майстерні: літографія, фото і ксилографія), а також невеликий друкарський верстат²⁰. Але, звичайно, найбільше праці віддав він профшколі. Тут сформувався міцний колектив однодумців, склад якого за 1921/22 навчальний рік розшукали В.Перепада та Ю.Лашук. Зокрема, Л.Розов викладав тут нарисну геометрію, перспективу, теорію тіней, всесвітню історію мистецтва, композицію, О.Адамович – технологію виробництва, рисунок, В.Гагенмейстер – історію ужиткового мистецтва, композицію, історію орнаменту, А.Вронський – малювання (у зв'язку з малярством і стилізацією) та малярство, Г.Журман – скульптуру, керамічне малярство. Завадський і Ялковський очолювали точильну й формувальну майстерні. М.Корецький викладав літографію, М.Романів – цинкографію. Загальноосвітніми предметами були мате-

матика, фізика, хімія, політмінімум, письменство, німецька мова, гігієна праці, охорона праці. На той час у школі навчалось: на керамічному відділі 30 учнів, на графічному – 23, усього – 53 учні.

Щоліта, під час вакацій, тут створювали красзнавчі дослідницькі групи. Під керівництвом своїх викладачів учні профшколи розшукували народних майстрів, збирали в подільських селах зразки народних виробів. Вони студіювали гончарство, вишивку, настінні та інші мальовання, паперові прикраси, народний одяг, сільське будівництво, стародавні архітектурні пам'ятки, робили замальовки й зарисовки. Викладачі й учні Кам'янець-Подільської профшколи наполегливо й послідовно долучались до традицій. Із тексту альбому “Тулчинщина, село Орлівка. Вишивки низю” (Кам'янець-Подільський, 1929) довідуємося, що альбом малюнків було виконано в натуральному розмірі. Самі вишивки зробила Юстина Іванівна Ременюк, єдина в селі майстриня, що зберегла давню техніку вишивки низю й орнаментальні мотиви, як спадщину від своєї матері та прабабусі. Уже у двадцятих роках у тому самому селі ніхто більше цією технікою не вишивав, удаючись до легшого способу – “хрестиком”, запозичуючи мотиви з різних видань сумнівної мистецької вартості – дореволюційних “Малоросійських узоровь”, що не мали нічого спільного з українськими народними вишивками. Робота над справжніми високими творами подільського ужиткового мистецтва лягла в основу шкільної програми. Зібрані матеріали вихованці школи згодом опрацьовували, використовуючи їх у навчальному процесі. При школі було засновано художній музей, до збірок якого належали й вишивки Юстини Ременюк. Слідом за завідувачем учні переймалися повагою й любов'ю до народного мистецтва. Ці риси притаманні всім вихованцям профшколи, серед яких були В.Артеменко, Ю.Гаврилук, С.Кукуруза, Т.Сис, Н.Сулковська, Г.Пустовойтенко, О.Бублій.

Ідучи до джерел, кам'яничани були не самі. По Україні в двадцятих роках існувало досить багато осередків ужиткового мистецтва. Влада толерувала їх, оскільки вони виробляли речі на експорт. У передмові до “Вишивок низю” В.Гагенмейстер відзначав, що українські народні килими й вишивки становили на той час основу експортної номенклатури на ринках Німеччини, Англії, Франції, Австрії, Сполучених Штатів Америки. На радянських експортних виставках це були найцікавіші експонати. Як відомо, на Всесвітній декоративній виставці в Парижі 1925 року українським вишивкам присуджено велику медаль.

Під керівництвом В.М.Гагенмейстера Кам'янець-Подільська Художньо-Промислова Профшкола і технікум ім. Г.Сковороди залишили значний культурний слід у красзнавстві Поділля та, зокрема, м.Кам'янця-Подільського. Це найбільше надбання в діяльності названих художніх закладів за Радянської влади. Художньо-Промислова Профшкола першою розпочала велику роботу з популяризації архітектурних пам'яток і видів м.Кам'янця-Подільського. Вона видала декілька альбомів пам'яток міста та декілька серій поштових листівок

за зарисовками художника-графіка, викладача і директора школи Володимира Миколайовича Гагенмейстера. Школа популяризувала свої вироби та досягнення на різних, майже щорічних виставках²¹.

З метою знищення центру українського мистецтва, уряд звузив 1931 року його профіль. Школу було реорганізовано на скло-керамічний технікум. 1933 року ліквідовано й той технікум, викладачі й студенти якого встигли так багато зробити для української культури. Студентів перевели до міста Балахни Горьковської області.

В.Гагенмейстер відігравав значну роль в культурному житті не лише Кам'янецьчини, але й інших регіонів України. Він активно впливав на становлення і розвиток мистецької освіти. Напружена пошукова і мистецтвознавча праця давалася в знаки у процесі викладання мистецьких дисциплін. Роботи художника – це автентичний, документально-топографічний ілюстративний матеріал, придатний для хронологічних описів та історичних довідок про архітектурну пам'ятку, ансамбль забудов, інтер'єри костелів і церков, етнографічні та антропологічні типи населення Поділля.

Отже, слід підкреслити, що мистецька спадщина В.Гагенмейстера – цінний унікальний іконографічний матеріал, детальне вивчення якого заповнить білі плями в історії української культури та мистецтва й відкриє неабиякі можливості використання даного матеріалу в реставраційній та пам'яткоохоронній справі.

Примітки:

1. Січинський, В. Гагенмейстер В. Настінні паперові прикраси Кам'янецьчини / В. Січинський // Мистецтво: орган асоціації незалежних українських мистців. Зошит IV, 1933. – С. 110-111.

2. Попик, О. І. Розвиток художньої освіти на Поділлі в кінці XIX – на початку XX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / О. І. Попик. – К., 2003. – 22 с.

3. Шмагало, Р. Т. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р. Т. Шмагало. – Львів: Українські технології, 2005. – 528 с.

4. Перепада, В. В. З історії художньо-промислової школи в Кам'янці-Подільському / В. В. Перепада, Ю. П. Лащук // Високе призначення радянського мистецтва. – Львів: Вища школа, 1975. – С. 87-106.

5. Завальнюк, О. М. Минувле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці, діячі освіти, науки, культури й медицини: Історичні нариси. – Вип. 1. / О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 316 с.

6. Баженов, Л. В. Подільська “Просвіта” у дослідженнях вітчизняних істориків / Л. В. Баженов, Г. Г. Кучеров // Освіта, наука і культура на Поділлі: Зб. наук. праць. – Т. 6. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 306-319.

7. Савчук, В. О. Народно-мистецька спадщина Поділля у контексті історико-краєзнавчого руху 20-х – поч. 30-х рр. XX ст. / В. О. Савчук // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору: збірник наукових

праць за результатами Міжнародного науково-практичного семінару. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – С. 6-12.

8. Прокопчук, В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – 84 с.

9. Комарніцький, О. Б. Володимир Гагенмейстер: Кам'янець-Подільський період біографії / О. Б. Комарніцький, О. М. Завальнюк // Мистецька спадщина Поділля у контексті полікультурного європейського простору... – С. 93-98.

10. Урсу, Н. О. Педагогіка мистецтва у спадщині Володимира Гагенмейстера / Н. О. Урсу // Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя. – Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2002. – С. 216-223.

11. Шмагало, Р. Т. Названа праця / Р. Т. Шмагало. – С. 1.

12. Попсуй, Е. В. Перші сячі прекрасного на Поділлі / Е. В. Попсуй. – Рукопис директора дитячої художньої школи Кам'янця-Подільського, 1975. – С. 10-11.

13. Ерн, (Гагенмейстер-Корецька) О. Закоханий у Поділля / О. Ерн (Гагенмейстер-Корецька) // Подільське братство. – Кам'янець-Подільський. – № 3. – 1993. – С. 48-54.

14. Приватний архів Ольги Ерн (далі – ПАОЕ), Гаврилук Ю. Спогади про В.Гагенмейстера. – С. 1.

15. Шмагало, Р. Т. Названа праця / Р. Т. Шмагало. – С. 2.

16. Українська академія друкарства: історико-біографічний довідник (1930–2010) / О. В. Мельников. – Львів: Укр. акад. друкарства, 2010. – С. 96.

17. Шмагало, Р. Т. Названа праця / Р. Т. Шмагало.

18. Задесенець, М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості / М. П. Задесенець. – К.: Вища школа, – 1978. – С. 167-170.

19. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО) – Про Кам'янецьку художню керамічну майстерню. – Документ № 167, арк.1 // Відділ “Культура”, 1919.

20. ПАОЕ, Гаврилук Ю. Спогади про В.Гагенмейстера. – С. 1.

21. ПАОЕ, Гагенмейстер В. М. Мистецтво Єгипту в малюнках. – Кам'янець-Подільський: Художньо-промислова профшкола, 1930. – С. 2-3.

Summary

The article deals with personal contribution of outstanding painter-pedagogue V.Gagenmeister to the cause of development of artistic education at Podillya. On the basis of archives sources the author reveals creative personality of the painter and his place in the cultural-artistic life of the region.

Key words: art, painter, pedagogue, creative personality, course of life, professional activities.

Одержано 24 квітня 2013 року